

Vienas Šv. Onos paveikslas, jo kontekstas ir istorija

Lijana Birškytė-Klimienė

Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius

El. paštas: lijana.klimiene@lnm.lt

Šis straipsnis – bandymas nuvalyti užmaršties dulkes nuo vieno mažai žinomo paveikslo, pirmą kartą eksponuoto 2009–2010 m. Lietuvos nacionalinio muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos ekspozicijoje. Į muziejų iš Marcinkonių parapiinės bažnyčios patekusio paveikslo „Šv. Ona, pati trečioji“ (Inv. Nr. T 1036) (1 pav.) stilius ir ikonografija nagrinėjami platesniame kontekste, vykdomos kūrinio pirminės vietos ir istorijos paieškos.

RAKTAŽODŽIAI: altoriaus paveikslas „Šv. Ona, pati trečioji“, šv. Onos kultas LDK XIV–XVII a., LDK XVI–XVII a. bažnytinė dailė, Švč. Mergelės Marijos su Vaikeliu paveikslas, Čenstakavos Švč. Mergelės Marijos paveikslas, Lietuvos Nacionalinis muziejus, Merkinės Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia, Marcinkonių Šv. apaštalų Simono ir Judo bažnyčia

Šv. Onos, pačios trečiosios, ikonografija Vakarų Europoje

Šv. Onos su Švč. Mergele Marija ir Vaikeliu Jėzumi siužetas yra vadinamas „Šv. Ona, pati trečioji“ (lot. Metterica, lenk. Św. Anna Samotrzcę, vok. Anna Selbdritt). XV–XVI a. yra šio siužeto (ikonografinio tipo) atvaizdų sužydėjimo Vakarų Europoje laikotarpis, siejamas su Nekaltojo Švč. Mergelės Marijos Prasiidėjimo dogma¹. Vėlyvaisiais viduramžiais šv. Onos kultas sustiprėjo dėl išaugusio pamaldumo šventosioms moterims ir pasikeitusio požiūrio į motinystę – ji tapo pozityvia socialine vertybe². Šv. Ona tikinčiosioms buvo ne tik pamaldžios moters, perdavusios savo dukteriai dorybių puokštę, modelis, bet ir kelias į Išganymą, lemiamas šventosios statuso Šv. Šeimoje, tiesioginio kraujo ryšio su Švč. Mergele ir Kristumi³. Šv. Onos populiarumas skirtinguose visuomenės sluoksniuose siejamas su Marijos motinos patronažo artumu

1 pav. Než. dailininkas. Šv. Ona, pati trečioji (LNM). Paveikslas po konservavimo. K. Stoškaus nuotr., 2009

1 Popiežius Sikstas IV pripažino Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo prasiidėjimo dogmą 1476 m. ir įtraukė gegužės 1 dieną – Šv. Onos dieną – į romėnų kalendorių 1481 metais. 1584 m. popiežius Grigalius XIII įvedė Šv. Onos šventę – liepos 26 d.

2 Kurisoo 2007: 19.

3 Plačiau žr. Kleinschmidt 1930; Levi d'Ancona 1957; Nixon 2004.

kasdieniam tikinčiųjų gyvenimui: ji laikoma našlių, bevaikių šeimų, nėščių moterų, jaunavedžių, namų šeimininkių, tarnų, maro aukų, mirštančiųjų, siuvėjų, mezgėjų, malūnininkų, audėjų ir kalnakasių globėja⁴.

1480–1520 m. sparčiai plintant pamaldumui šiai šventajai, Šiaurės Europoje, ypač Vokietijoje, sukurta daugybė šv. Onos, pačios trečiosios, altorių, paveikslų, skulptūrų⁵. Tuomet susiformavo keli šio siužeto kompozicijos modeliai. Pirmasis – vertikalus, panašus į „Išminties sosto“ kompoziciją: sėdinti ar stovinti šv. Ona laiko apglėbusi sėdinčias ar stovinčias mažesnes Švč. Mergelės Marijos ir Kūdikelio Jėzaus su knyga figūras. Antrojo tipo atvaizduose dvi mažesnės figūros sodintos priešingose šv. Onos pusėse, ant jos rankų arba kelių. Nuo XV a. antrosios pusės į šiaurę nuo Alpių susiformuoja naujas kompozicijos modelis, kuriam priskirtinas ir Šv. Onos paveikslas iš Lietuvos nacionalinio muziejaus: šv. Ona ir Švč. Mergelė Marija vaizduojamos vienodo dydžio, sėdinčios greta, o Jėzus įkomponuojamas trejopai – tarp jų, mamos arba močiutės glėbyje. Pavaizduotieji asmenys bendrauja: moterys žaidžia su vaikieliu, duoda jam obuolį, vynuogę, knygą ar dar kitą atributą. Virš šv. Onos, pačios trečiosios, – žemiškosios Trejybės – viršuje dažnai matome dangiškąją Švč. Trejybę. Modelio kompozicija buvo paranki įtraukti kitas *Aukso legendoje* minimas šv. Onos šeimos figūras. Be išvardytų siužeto perteikimo būdų, egzistavo ir ketvirtas, nebesijęs su tradicine bizantiška schema, – visos trys figūros vaizduojamos tuščioje erdvėje kompoziciškai ir emociškai vienišos.

Reformacijos šalininkams pasmerkus pamaldumą šventiesiems, tad ir šv. Onai, Šiaurės Europoje jos atvaizdai nebekurti. Kai kuriuos šv. Onos garbinimo aspektus pakoregavo ir Katalikų Bažnyčia, kurioje po Tridento susirinkimo šios šventosios kultas sumažėjo. Šv. Onos, pačios trečiosios, atvaizdai toliau buvo kuriami Ispanijoje, iš kurios šis siužetas XVI a. paplito Meksikoje. Ilgainiui pakito ir šventosios išvaizda – ji pradėta vaizduoti senyvo amžiaus, kartais net pradingstanti paveikslo šešėlyje, kaip Džiuzepės de Riberos „Šv. Šeimoje su šv. Ona ir šv. Kotryna“⁶.

Šv. Onos kulto pradžia ir XV a. pabaigos – XVII a. šv. Onos, pačios trečiosios, atvaizdai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje

Vakarų Europoje šv. Onos kultą skatino vienuolijos, Šv. Onos altarijos ir brolijos⁷. Remiantis negausiais išlikusiais istoriniais duomenimis, galima teigti, kad panašus procesas vyko ir Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Šv. Onos kulto pradžia čia sietina su Pranciškonų ordino misijomis Lietuvoje ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio dvaru. Pirmosios žinios iš Gedimino laišku mus pasiekia apie Mindaugo laikais statytą,

4 *Encyclopedia of Saints* 1997: 35.

5 Apie šv. Onos ikonografiją plačiau žr. Kirschbaum 1974: 185–190; Gohr 1971: 243–254.

6 Nixon 2004.

7 Kirschbaum 1974: 169–170.

pranciškonų misijai skirtą Šv. Onos koplytėlę Žemutinėje pilyje⁸ ir XIV a. pabaigoje Vilniaus pilies rajone pastatytą neišlikusią Šv. Onos bažnyčią⁹.

Šv. Onos kulto sužydėjimas Europoje vėlyvaisiais viduramžiais neaplenkė ir Lietuvos. Ryškesnis šventosios kulto suaktyvėjimas LDK regimas XV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje: tuo metu sparčiai daugėja šv. Onos titulu pavadintų bažnyčių ir altarijų Vilniaus ir Žemaičių vyskupijose¹⁰.

Pirmoji Šv. Onos brolija LDK susikūrė Vilniuje XV a. pabaigoje, apie 1500 m. pateko į pranciškonų observantų (bernardinų) globą. Jos nariai buvo atvykėliai vokiečiai¹¹. Tapati brolija 1508 m. buvo įsteigta Kaune prie Bernardinų bažnyčios. Duomenų apie XVI a. pirmosios pusės Šv. Onos brolijų veiklą Lietuvoje nėra išlikę. Manoma, kad šias bendruomenes sunaikino reformacijos sąjūdis. Tačiau jos atsikūrė. Žinoma, kad XVI a. 9-ajame dešimtmetyje popiežiaus Siksto V bule Vilniaus Šv. Onos brolija buvo pakelta į arkibroliją ir pavesta bernardinų globai. Arkibrolijai buvo leidžiama steigti filijines brolijas prie bernardinų ir kitų bažnyčių¹². XVII a. pirmojoje pusėje Šv. Onos brolijos kartu su Rožinio brolijomis buvo vienos labiausiai paplitusių¹³.

Kiti svarbūs šv. Onos kulto liudininkai – išlikę šios šventosios atvaizdai bei pražuvę kūriniai, apie kurių egzistavimą sužinome iš rašytinių šaltinių. Iš ankstyviausiojo laikotarpio mūsų laikus pasiekė labai mažai šv. Onos atvaizdų. Seniausi pavyzdžiai aptinkami XV a. pabaigos – XVI a. pirmosios pusės kokliuose, puošusiuose Vilniaus Valdovų rūmų Žemutinės pilies¹⁴, Vilniaus¹⁵ ir Kauno¹⁶ miestiečių interjerus. Šaltinių duomenimis, Kauno Bernardinų bažnyčioje 1508 m. buvęs Šv. Onos altorius ir nuo XVI a. pabaigos minimas (neiškęs) Šv. Onos, pačios trečiosios, paveikslas su sidabro aptaisais¹⁷. 1970 m. sudėgė nuo XVI a. Šv. Onos atlaidais garsėjusioje Batakių bažnyčioje buvusi XVI a. 1–2-ojo dešimtmečių skulptūra „Šv. Ona, pati trečioji“¹⁸. XVI a. antrosios pusės šio siužeto paveikslas mus pasiekė iš Rūdininkų Švč. Trejybės bažnyčios¹⁹.

Šaltinių duomenimis, XVII a. daugelį Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų šventovių puošė šv. Onos, pačios trečiosios, paveiksai – tituliniai altorių atvaizdai, bet jų

8 Drėma 1997: 3.

9 Nuo XVI a. antrosios pusės vadinama Šv. Barbaros titulu (Vaišnora 1958: 70).

10 Paknys 2005: 44.

11 Kantak 1933: 157; Vaišnora 1957: 137.

12 Pivoriūnaitė 2000: 119.

13 Jovaiša 2006: 212.

14 Kuncevičius, Tautavičius, Urbanavičius 1991: 26, 30, 122, 123 pav.

15 Luchtanienė 2005: 217.

16 Bertašius 2001: 37–46, il. 4.

17 Šinkūnaitė 1995: 55, 66.

18 Adomonis 1987: 90–91; Matušakaitė 2007: 70–72.

19 XVII a. dailininkas Jokūbas Rimkevičius šį paveikslą pertapė, papildydamas dviem šv. Juozapo ir šv. Joakimo figūromis, todėl šio kūrinio pavadinimas tapo „Šv. Šeima“. Stankevičienė 1994: 155–156; Stankevičienė 2005: 226–227; Vaišvilaitė 1990: 63–65.

2 pav. Než. dailininkas.
Šv. Ona, pati trečioji
(LNM). Paveikslas
prieš restauravimą.
K. Stoškaus nuotr., 2001

išliko tik vienetai. Pavyzdžiui, XVII a. tokie paveikslai minėti Vilniaus Šv. Jonų²⁰ ir pranciškonų Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų²¹ bažnyčiose, o išliko tik esantis Visų šventųjų bažnyčioje. Iš senosios Žemaičių vyskupijos teritorijos šv. Onos, pačios trečiosios, paveikslai išliko Alsėdžiuose²², Tytuvėnuose²³, Prienuose²⁴. Šie atvaizdai tikinčiųjų buvo gerbiami, puošiami aptaisais, karūnomis, pavyzdžiui, Liachovičių bažnyčioje minima buvus šv. Onos karūną²⁵, o Vilniaus Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios paveikslas turėjęs tris metalines karūnas ant šv. Onos, Švč. Mergelės Marijos ir kūdikėlio Jėzaus galvų²⁶. Melsdamiesi šv. Onai tikintieji patirdavo malonių – tai liudijo ant altorių kaboję votai.

20 Drėma 1997: 27, 69.

21 1864 m. uždarius Vilniaus pranciškonų bažnyčią, šis paveikslas iki 1949 m. kabojo Vilniaus Šv. Jonų bažnyčioje, tolesnis jo likimas nežinomas. Drėma 1997: 208, 224.

22 Alsėdžių bažnyčios vizitacijos aktas, 1643 m. *LVA*. F. 1671. Ap. 4. B. 300. L. 40.

23 Ramonienė 2004: 155.

24 Vasiliūnienė 2002: 42–46.

25 Neįvardyta, ar karūna puošė paveikslą, ar skulptūrą (žr. Liachovičių bažnyčios vizitacijos aktas, 1653 m. *VUB RS*. F. B. 53–42. L. 254).

26 Drėma 1997: 208, 224.

Šv. Onos paveikslo iš Lietuvos Nacionalinio muziejaus tyrimai

Daugelis LDK laikotarpiu tapytų šventųjų paveikslų mus pasiekė praradę pirminį pavidalą. Jie pertapyti, vėliau uždengti aptaisais, pakitusio dydžio ir formos, todėl dažnai tegalima tik spėlioti, koks buvo autentiškas jų vaizdas. Aptariamojo kūrinio atvejis unikalus, nes paveikslas nebuvo restauruotas, koreguoti tik atvaizdą juosiančio juodo apvado ištrupėjimai (2 pav.).

Šv. Onos, pačios trečiosios, paveikslas nutapytas ant liepos lentos, dešinysis kraštas pridurtas iš pušies lentos, visa tapyba vienalaikė. Atvaizdas yra truputį įgilintoje įduboje. Paveikslą 2001–2009 m. konservuojant LNM Restauravimo centre (medį sutvirtino Alfonsas Šiaulys, tapybą konservavo Daima Kondrataitė), ištiesinta lenta, todėl pakito išmatavimai – dabar jie 124 × 99 cm. Tyrimai rodo, kad paveikslo gruntas vienasluoksnis, storas, baltas, kreidinis-klijinis, jo rišamoji medžiaga – gyvulinės kilmės klijai²⁷. Iš pradžių fonas padengtas raudonu boliumi, vėliau išraižytas ir užklotas polimentiniu auksu ir tik po to tapytas: ant auksavimo kai kur matosi potėpiai. Tarp grunto ir tapybos aptiktas izoliuojantis klijų sluoksnis. Iš pirmo žvilgsnio apgaulingai atrodo, kad tapyta tempera, nes dažai matiniai. Tačiau cheminiai tyrimai atskleidė, kad jie sudaryti iš pigmento ir rišamosios medžiagos – aliejaus. Buvo ištirti ir tapybos sluoksnio pigmentai: baltas (pavyzdys nuo šv. Onos galvos apdangalo) – švino baltasis; šviesiai rausvas (pavyzdys nuo šv. Onos veido) – švino baltasis, cinoberis, ochros pėdsakai; mėlynas (pavyzdys nuo žemės rutulio) – švino baltasis, indigas; raudonas (pavyzdys nuo Švč. Mergelės suknelės) – cinoberis, švino baltojo pėdsakai; žalias (pavyzdys nuo šv. Onos suknelės) – žalios spalvos vario pigmentas (vario acetatas), švino baltojo pėdsakai; juodi (pavyzdys nuo rėmo viršutinio kairiojo kampo) – augalų juodasis ir suodžiai; geltonas (pavyzdys nuo paveikslo viršutinės dešinėsios pusės auksuoto fono) – lakštelinis auksas²⁸. Paveiksle aptikta daugybė vinučių žymių ant šventųjų galvų, nibų, rūbų – veikiausiai tai neišlikusių aptaisų, karūnų ar votų žymės.

Apibendrinant pigmentų tyrimo rezultatus galima teigti, kad paveikslo lokalis spalvinės plotmės išgautos tonine tapyba (spalvos maišytos tik su baltu pigmentu). Palyginus tyrimo rezultatus su keliolika vietos mokyklai priskiriamų XVI–XVII a. ant medžio lentų nutapytų paveikslų (aštuoni iš jų su auksuotais fonais)²⁹ paaiškėjo, kad šv. Onos, pačios trečiosios, paveikslo tapybos technika ir panaudotos medžiagos būdingos to laikotarpio LDK tapybai.

27 LDM P. Gudyno restauravimo centre buvo atlikta mikrocheminė, mikroskopinė, histocheminė ir stratigrafinė paimtų pavyzdžių analizė. Tyrimus atliko Dalia Panavaitė, 2002 12 17.

28 Ten pat.

29 Panavaitė 2000: 126–138.

3 pav. Než. dailininkas. Šv. Ona, pati trečioji (LNM).
Fragmentas. K. Stoškaus nuotr., 2009

Paveikslo stilius, ikonografija

Kompozicijos viduryje nutapytos ant renesansinio suolo sėdinčios Švč. Mergelė Marija ir šv. Ona. Vaikelis Jėzus įkomponuotas tarp jų, pačiame centre, ant kairiojo motinos kelio, pačiame centre, ant kairiojo motinos kelio, kuri jį prilaiko dešiniąja ranka (3 pav.). Kompozicija statiška, dekoratyvi, judresnė tik šv. Onos, liečiančios Vaikelio laikomą žemės rutulį, figūra. Tūriai išgauti pasitelkus šviesokaitą. Auksinis fonas sutaurina iškilmingą paveikslo nuotaiką, kuria sakralios erdvės išpūdi (4 pav.). Jo ornamentas atrodo it prabangus audinys, o liepsnelės, apskritimų motyvai subtiliai pasikartoja ant suolo atkaltės ir Marijos karūnos. Fono margumas dėmesio neblaško – to paties tipo veidus supa lygios nimbų plokštumos, o auksas išryškina sodrių spalvų spindesį. Kompozicijos ašis – Kristaus figūra – labiausiai

4 pav. Než. dailininkas. Šv. Ona, pati trečioji (LNM).
Fono fragmentas. K. Stoškaus nuotr., 2009

5 pav. Než. dailininkas. Šv. Ona, pati trečioji (LNM).
Fragmentas. K. Stoškaus nuotr., 2009

švyti ir optiškai atrodo arčiausiai žiūrovo (5 pav.). Subtiliai lesiruotėmis nutapyti Švč. Mergelės ir Vaikelio plaukai. Tapybiniai ir linijiniai-ornamentiniai elementai atvaizde suderinti itin harmoningai, išlaidyta jų pusiausvyra.

Šio Šv. Onos, pačios trečiosios, paveikslo ikonografija sena, būdinga XV a. antrosios pusės – XVI a. Europos katalikiškos dailės to paties siužeto kūriniams. Švč. Mergelė karūnuota, Vaikelis Jėzus laimina ir kairiojoje rankoje laiko Valdovo obuolio insigniją. Taigi akcentuojamos Kristaus – Pasaulio valdovo, Dievo Įsikūnijimo žemėje – ir katalikiškosios reformos laikotarpiu pamėgta Dievo Motinos – Dangaus karalienės – temos. Dievo Motina, ne tik karalienė, bet ir mergelė, pavaizduota vienplaukė (6 pav.). Kristaus, Pasaulio valdovo, atvaizdai Šv. Onos, pačios trečiosios, siužeto kūriniuose Lietuvoje išliko dar dviejuose XVII a. pavyzdžiuose: ant Vilniaus Šv. Onos brolijos spaudo³⁰ ir Vilniaus Visų Šventųjų bažnyčios paveiksle³¹.

Nagrinėjamame paveiksle, kaip ir kituose XVII a. Lietuvos to paties siužeto kūriniuose, esama iš vėlyvųjų viduramžių dailės perimtų elementų. Paminėtina neaukšta, stilizuota gotikinės formos Švč. Mergelės karūna, dar matoma Vilniaus Šv. Onos brolijos namų iškaboje (7 pav.)³² ar Šv. Onos, pačios trečiosios, paveiksle iš privačios kolekcijos³³. Analogiška sukryžiuotų Vaikelio Jėzaus kojų padėtis aptinkama toje pačioje

6 pav. Než. dailininkas. Šv. Ona, pati trečioji. Fragmentas (LNM). K. Stoškaus nuotr., 2009

7 pav. Vilniaus Šv. Onos brolijos namų iškaba, 1642 m. (LNM). V. Bortkevičiaus nuotr., 1976

³⁰ Lietuvos vienuolynų dailė 1998: 113–114.

³¹ Paveikslas vadinamas „Šv. Šeima“, spėjama, kad sukurtas XVI–XVII a., jame Marija nutapyta be karūnos (ten pat: 114).

³² Datuojama 1642 m. LNM. Inv. Nr. IM 5035.

³³ Datuojamas XVII a. antrąja puse (Šinkūnaitė, 2000: numeruotas puslapis, il. 139).

iškaboje (nudaužta), XVII a. II ketvirtyje sukurtame Tytuvėnų Šv. Onos, pačios trečiosios, paveiksle³⁴ ir Vilniaus Visų Šventųjų bažnyčios Šv. Šeimos paveiksle. Dar viena įdomi detalė, aprašomąjį kūrinį siejanti su Tytuvėnų paveikslu, – po šventųjų kojomis nutapytos gėlės, simbolizuojančios Rojaus sodą. Šv. Onos paveiksle gėlės nutapytos grubokai, kaip vos įžiūrimos raudonos ir baltos dėmelės, neišpiešiant atskirų žiedų, priešingai nei Tytuvėnų paveiksle, tapytame Nyderlandų dailės mokyklos įtaką patyrusio dailininko, kuriam galėjo būti žinoma skirtingų augalų simbolika.

Auksinis Šv. Onos paveikslo fonas, subtilus piešinys, plokščia toninė tapyba ir statiška, iškilinga kompozicija būdingi bizantinei dailei – primena „į ikonas panašius“ Dievo Motinos atvaizdus. Nėra vakarietiška dailei įprasto figūrų tarpusavio bendravimo – Švč. Mergelės ir Vaikelio atidūs žvilgsniai nukreipti į kairįjį šoną, tarsi į amžinybę. Tik banguotos šv. Onos silueto linijos ir į Jėzų žiūrinčios akys suteikia paveiksliui gyvumo. Vis dėlto šiame kūrinyje bizantinės tradicijos pinasi su vakarietiškomis baroko dailės savybėmis, kurioms priskirtina paveikslo ikonografija, šiltų ir šaltų spalvų deriniai, bandymas išgauti figūrų apimtis, taip pat ir katalikiškajai dailei būdingos kanoninės rūbų spalvos. Šv. Ona vaizduojama vilkinti žalia siaurarakove suknia ir raudonu apsiaustu, dėvinti ištekėjusios moters galvos apdangalą, Marija – su mėlynu apsiaustu ir raudona per liemenį sujuosta suknele. Nors Vaikelis vilki ilgą rūbą ir laimina dešiniąja ranka su dviem ištiestais pirštais, jo rūbėlis skiriasi nuo ikonose įprastos tunikos – tai pėdas atidengiantis ir dirželiu sujuostas rausvas drabužis su žaliu pamušalu ir per vidurį skelta žalia apykakle. Labai panašiai XVII a. pradžioje vaikelį „aprengė“ Jokūbas Rimkevičius³⁵ Rūdininkų Švč. Trejybės bažnyčios Šv. Šeimos paveiksle³⁶. Būdinga detalė – balta klostuota (XVII a. pirmosios pusės mada) Švč. Mergelės apykaklė, pasikartojanti ir jau minėtose šv. Onos, pačios trečiosios, kompozicijose (Vilniaus Šv. Onos brolijos namų iškaboje, Tytuvėnų Šv. Onos paveiksle), ir moterų portretuose³⁷.

Aptariamo paveikslo fono ornamentika leidžia kūrinių datuoti XVII a. pirmąja puse ir sieti jį su ankstyvuoju baroku. Profesionaliai išraižytame fone pasikartoją kandeliabro tvarka komponuoti stilizuoti augaliniai motyvai, aptinkami negausiai išlikusiuose paramentuose, pavyzdžiui, siuvinėtame XVII a. pradžios arnote iš Švenčionių Visų Šventųjų bažnyčios³⁸. Paveikslo fono raštai – akanto lapų riestės, pumpurai, granatų žiedai, keturlapės rozetės, lelijos, pinijų kankorėžiai – buvo naudoti LDK ir

34 Ramonienė 2004: 155–156.

35 Stankevičienė 2005: 226–227.

36 Paveikslo rentgeno tyrimai atskleidė, kad Jėzaus rūbėlis buvo nutapytas iš naujo (Panavaitė 2000: 136).

37 Pavyzdžiui, Onos Kiškaitės-Radvilienės, Kristinos Keičienės portretuose (Matusakaitė 2003: 188, 190, il. 239, 242; Liškevičienė 2009: 104–105).

38 Martinaitienė 2004: 143–144.

Lenkijos tekstilėje³⁹, paveikslų auksinių fonų raižyboje⁴⁰, tačiau komponuoti kitaip. Pavyko rasti kitą to paties raižytojo kūrinį – tai Švč. Mergelės Marijos su Vaikeliu (Čenstakavos Švč. Mergelės) paveikslo iš Merkinės Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios (8 pav.)⁴¹ fonas. Abiejuose paveiksluose grakščiomis kontūrinėmis linijomis išraižytus motyvus paryškina taškelių fono faktūra, naudojami tapataus ir labai panašaus piešinio apskritimų, keturlapių rozečių, pinių kankorėžių (tik Merkinės paveiksle tai – tuščiaviduris granato pumpuras) motyvai, nors dekoras sukomponuotas skirtingai.

LNM paveiksle išvelgiamas bizantinės dailės tradicijų, viduramžių ir ankstyvojo baroko dailės poveikis vietinei dailei: viduramžiškų tradicijų tąsa, kai kurių kompozicinių principų kartojimas Lietuvos XVII a. dailės kūriniuose aiškinami potridentinės, barokinės dailės posūkiu į mistiką⁴².

8 pav. Nežinomas Lietuvos dailininkas. Švč. Mergelė Marija su Vaikeliu (Čenstakavos Švč. Mergelė Marija), XVII a. II–III ketv. (Merkinės bažnyčia). A. Lukšeno nuotr., apie 2000

Merkinės „Švč. Mergelė Marija su Vaikeliu (Čenstakavos Švč. Mergelė Marija)“

Ne tik fonu, bet ir tapybos stilistika aptariamam Šv. Onos paveikslas yra artimas Švč. Mergelės Marijos su Vaikeliu (Čenstakavos Švč. Mergelės Marijos) paveiksliui iš Merkinės parapijos bažnyčios. Abiem paveikslams būdingas subtilus piešinys, idealizuoti to paties tipo Marijos veido bruožai, pasikartojančios detalės: žvilgsnių kryptis (7 pav.), dešinėsios plaštakos. Nors skiriasi figūrų mastelis, proporcijos, Jėzaus veidas, abiem paveikslams būdinga iš viduramžiškos ir bizantiškos tradicijų paveldėta

39 Žr. pasauliečių rūbų ornamentus (Šinkūnaitė 1993: 111, 123).

40 Pavyzdžiui, Šv. Šeimos su šv. Ona ir šv. Joakimu paveikslo iš Rūdininkų bažnyčios fone pavaizduotas pinių kankorėžio ornamentas.

41 R. Stankevičienė pažymėjo, kad Merkinės paveikslo fono raštai būdingi XVII a. tekstilei, o LDK ir Lenkijos paveikslų fonuose buvo vaizduojami gvazdikio ir granato pumpuro motyvai (Stankevičienė 2003: 119).

42 Stankevičienė 1994: 144.

meninių išraiškos priemonių visuma, papildyta XVII a. bruožais ir detalėmis. Skirtumus galėjo lemti rėmimasis nevienodos raiškos pirmavaizdžiais.

Abu paveiksłai sukurti ant liepos lentos negilioje įduboje su juodu apvadu, gruntuoti kreidiniu-klijiniu gruntu, pigmentų rišamoji medžiaga – aliejus, ta pati fono auksavimo technologija⁴³, panašios krakeliūros. Tačiau tapybos technika skiriasi, nes Čenstakavos Švč. Mergelės Marijos paveiksłas tapytas įvairiomis spalvomis pigmentuotu laku, todėl tapybos sluoksnis atrodo skaidrus, tarsi nematerialus⁴⁴. Tyrimą apsunkina tai, kad Merkinės bažnyčios paveiksłas daugelyje vietų retušuotas, primityvokai užtapytos Marijos rūbų klostės, iki galo nėra aiški ir tapybos technika, nes per mažai atlikta cheminių tyrimų⁴⁵ – bandiniai imti užtapytų vietose. Taigi gana keblu palyginti paveiksłų piešinį, tapybos sluoksnio sudėtį. Abiejų kūrinių ligšiolinių cheminių tyrimų duomenimis, sutampa tik augalų juodasis, švino baltasis, vario žaliasis ir ochros pigmentai, o visi kiti yra skirtingi.

Merkinės Čenstakavos Švč. Mergelės Marijos paveiksłas datuojamas XVII a. II–III ketvirčiais. Skelbta, kad jis šios vietos parapijos bažnyčios Šv. Onos altoriuje tikriausiai esąs nuo pirmojo šio vardo altoriaus įrengimo, t. y. nuo 1663–1675 metų⁴⁶. Regimanta Stankevičienė, lygindama šį paveiksłą su kitomis Lenkijos Čenstakavos Švč. Mergelės Marijos paveiksło kopijomis, pažymėjo, kad jis „turi ir visai savitų niuansų, ir bruožų, panašių ar tapačių su keleto kitų Lenkijos ir Lietuvos to paties originalo XVII a. kopijų visuma ir detalėmis (nimbais, Vazų dinastijos karūnomis, tapytais papuošalais)⁴⁷. Švč. Mergelės skruostų be randų vaizdavimas yra būdingas Lenkijos Čenstakavos Švč. Mergelės Marijos paveiksło kopijoms, tapytoms iki 1621 m., tačiau tai galėjo būti perimta ir iš tarpinio kūrinio⁴⁸. Merkinės paveiksłas negalėjo būti sukurtas anksčiau nei XVII a. 4-ojo dešimtmečio viduryje dėl jame nutapytų karūnų: Vladislovas Vaza tokios formos karūną originalui dovanavo ne anksčiau kaip 1633 m., o gal net vėliau – iki 1642 metų⁴⁹. R. Stankevičienė Merkinės Čenstakavos Švč. Mergelės Marijos paveiksłą priskiria LDK tapytojui, atstovaujančiam Baltarusijos ikoninės tapybos mokyklai, bet paveiktam katalikiškosios dailės konteksto⁵⁰.

Palyginus LNM esančio ir Merkinės šventovėje tebesaugomo paveiksłų nugarinę pusę matyti, kad lentų skersiniai kaiščiai panašūs, bet neidentiški. Nugarinė LNM paveiksło pusė (9 pav.) iš šonų grubiai padengta mėlynais dažais. Ištyrus paaiškėjo, kad tai – Berlyno mėlynasis, 1704 m. išrastas ir XVIII a. pirmojoje pusėje retai naudotas

43 Liuminescensiniai, rentgenografiniai, stratigrafiniai ir cheminiai tyrimai buvo atlikti Lietuvos dailės muziejaus P. Gudyno restauravimo centre 1996 06 26. *KPC Duomenų skyrius*. Kultūros vertybės K 11 dosjė.

44 Stankevičienė 2003: 119.

45 *KPC Duomenų skyrius*. Kultūros vertybės K 11 dosjė, il. 3, 8.

46 Stankevičienė 2003: 119.

47 Stankevičienė 2003: 119.

48 Stankevičienė 2004: 67.

49 *KPC Duomenų skyrius*. Kultūros vertybės K 11 dosjė, il. 5.

50 Stankevičienė 2004: 67.

dirbtinis pigmentas, o rišiklis – gyvūninės kilmės klijai, užpildas ir kreidos mišinys⁵¹. Merkinės bažnyčios paveikslo nugarinės pusės kraštai taip pat padengti panašaus atspalvio mėlynais dažais⁵². Tokios pat mėlynos žymės ant paveikslų galėjo atsirasti perdažant altorių (to paties altoriaus?) konstrukcijas, kuriose jie abu buvo įtvirtinti.

Remiantis pateiktais duomenimis, galima išskirti prielaidą, kad LNM saugomą Šv. Onos, pačios trečiosios, atvaizdą ir Merkinėje tebesantį Čenstakavos Švč. Mergelės Marijos paveikslą nutapė ir jų auksuotus fonus išraižė tas pats profesionalus XVII a. II ketvirtyje dirbęs LDK regioninės mokyklos dailininkas (arba du bendradarbiavę meistrai), kurio (kurių) stiliuje įžvelgiamos bizantinės tradicijos, viduramžių ir Naujųjų laikų dailės įtakos.

9 pav. Než. dailininkas. Šv. Ona, pati trečioji. Nugarinė paveikslo pusė prieš restauravimą (LNM). K. Stoškaus nuotr., 2001

Paveikslo kilmė

Šv. Onos, pačios trečiosios, paveikslas į Lietuvos nacionalinį muziejų pateko 1962 m. iš Marcinkonių bažnyčios. Tuomečio LTSR istorijos ir etnografijos muziejaus direktorius Vincas Žilėnas šį „XV a. gotikinį paveikslą „Madona su kūdikiu ir šv. Ona“ gavo dovanų muziejaus rinkiniams iš savo gimnazijos laikų mokytojo, Marcinkonių bažnyčios klebono Nikodemo Pakalkos⁵³.

Paveikslas yra kur kas senesnis nei pati šventovė: pirmoji medinė Marcinkonių Šv. Simono ir Judo apaštalų bažnyčia, Merkinės parapijos filija, buvo pastatyta 1770 metais. Ankstyviausioje 1797 m. vizitacijoje apie bažnyčios paveikslus nerašoma⁵⁴. Išsamiam 1830 m. Marcinkonių bažnyčios vizitacijos akte nei Šv. Onos vardo altorius, nei paveikslas neminimi⁵⁵. Kai 1878 m. liepos 7 d. bažnyčios viduje kilęs gaisras sunaikino

51 LNM Restauravimo centre mikrocheminę analizę, IR spektroskopiją atliko V. Blažiūnienė, R. Ulozaitė, 2009 12 07.

52 Merkinės Švč. Mergelės atvaizdo jų cheminė sudėtis netirta. Šio paveikslo nugarinė pusė restauruojant XX a. 7-ajame (?) dešimtmetyje dar buvo užtepta pusiau skaidriu polivinilacetatu. Stratigrafiniai ir cheminiai tyrimai buvo atlikti Lietuvos dailės muziejaus P. Gudyno restauravimo centre 1996 06 26 (žr. Kultūros vertybės K 11 dosjė, il. 2).

53 Žilėnas 1989: 56.

54 Marcinkonių bažnyčios vizitacija, 1797 m. *LVIA*. F. 694. Ap. 1. B. 1301, L. 5.

55 Marcinkonių filijos vizitacija, 1830 m. *LVIA*. F. 694. Ap. 1. B. 3823. L. 46–48.

visą interjerą, liepsnose pražuvusių daiktų sąrašė šio pavadinimo atvaizdo irgi nėra⁵⁶. Vadinasi, iki to laiko Marcinkonių bažnyčioje nebūta jokio šv. Onos paveikslų.

Sudegusiosios vietoje pastatyta nauja medinė bažnyčia buvo pašventinta 1882 metais⁵⁷. 1879 m. inventoriuje bažnyčia užfiksuota pustuštė – joje tebuvo medinis altorius ir ant sienos kabantis Švč. Mergelės Marijos paveikslas⁵⁸. Po aštuonerių metų, 1888 m. balandį, surašytame Marcinkonių šventovės inventoriuje jau minimi trys altoriai (nė vienas šv. Onos titulo), paveikslai ir reikmenys. Šiame dokumente pirmą kartą paminimas tyrinėjamas paveikslas – rašoma apie ant sienų (nenurodyta, kurių) kabojusius du Šv. Onos paveikslus: vienas esąs nutapytas ant drobės, antras – ant lentos, abu seni⁵⁹. Įdomu, kad, be Šv. Onos paveikslų, ten pat senais pavadinti ir keturi šventųjų – Roko, Simono, Barboros ir Antano – atvaizdai. Ši informacija pakartota ir 1895 m. vizitacijos akte⁶⁰. Jame kalbama ir apie šv. Onos kulto sklaidą: Marcinkonių filijinė bažnyčia minėjo savosios Merkinės parapijos šventes, tarp jų ir liepos 26 d. pažymimą Šv. Onos⁶¹. Ar vėliau Marcinkonių bažnyčioje tebekabojo aptariamasis Šv. Onos paveikslas, nežinoma: 1937–1938 m. inventoriuje teįrašyti altoriniai paveikslai ir ant sienų kabančios Kryžiaus kelio stotys⁶². Galbūt šis inventorius neišsamus ir nagrinėjamas paveikslas, kaip ir daugelis kitų, išvardytų 1888 ir 1895 m. inventoriuose, tiesiog nebuvo įrašyti.

Kai kurias išvadas leidžia padaryti naujos dabartinės Marcinkonių bažnyčios aprūpinimo inventoriumi istorija. Iš 1880–1881 m. raportų Merkinės dekanui Vincentui Živoronokui matyti, kad kunigas Antanas Dilkevičius uoliai rūpinosi baldų, indų ir kitų reikmenų įsigijimu ką tik pastatytai Marcinkonių bažnyčiai. Iš Vilniaus katedros lobyno jis gavo sakyklą, baldakimą, monstranciją, taurę su patena, arnotų. Daug kas atiduota iš uždarytų šventovių turto: dvi klausyklos iš Vilniaus Trinitorių, Šv. Dvasios nužengimo paveikslas, sena klausykla, kapos, arnotai iš Dubičių ir medinis altorius iš Trakų (nenurodyta kurios) bažnyčių⁶³. Tačiau nepavyko aptikti įrašų, iš kur į Marcinkonių bažnyčią pateko jau minėti du Šv. Onos paveikslai. Labiausiai tikėtina, kad iš motininės Merkinės bažnyčios, juolab kad jos Šv. Onos altoriuje buvęs ir tebesantis Čenstakavos Švč. Mergelės Marijos atvaizdas autorine

56 Marcinkonių bažnyčios gaisro ir naujos bažnyčios statybos byla, 1877–1882 m. *LVIA*. F. 604. Ap. 4. B. 3276. L. 2–7.

57 Marcinkonių bažnyčios inventorius, 1937–1938 m. *LVIA*. F. 694. Ap. 5. B. 2805. L. 6A.

58 Marcinkonių bažnyčios inventorius, 1879 m. *LVIA*. F. 604. Ap. 4. B. 5920. L. 5A.

59 Marcinkonių bažnyčios inventorius, 1879 m. *LVIA*. F. 604. Ap. 4. B. 5920. L. 14A. Tyrimą apunkina ir tai, kad šv. Onos pavadinimu inventoriuose dažnai įvardijami skirtingos ikonografijos kūriniai, pavyzdžiui „Šv. Ona, pati trečioji“ ir „Švč. Mergelės Marijos auklėjimas“.

60 Marcinkonių filijos vizitacija, 1895 m. *LVIA*. F. 694. Ap. 1. B. 3924. L. 4 A.

61 Marcinkonių bažnyčios inventorius, 1888 m. *LVIA*. F. 604. Ap. 4. B. 5920. L. 15A; Marcinkonių filijos vizitacija, 1895 m. *LVIA*. F. 694. Ap. 1. B. 3924. L. 5 A.

62 Marcinkonių bažnyčios inventorius, 1937–1938 m. *LVIA*. F. 694. Ap. 5. B. 2805. L. 6A.

63 Bažnytinių daiktų perdavimo Marcinkonių filijai byla, 1880 m. *LVIA*. F. 604. Ap. 5. B. 2281. L. 3–14. Prie raportų įrašyti patvirtinimai apie kurijos leidimą pasiimti atsirinktus daiktus.

stilizacija, ir ne vien ja, panašus į analizuojamą dabar LNM esantį paveikslą. Yra ir kitų argumentų, patvirtinančių prielaidą dėl Šv. Onos, pačios trečiosios, paveikslo perkėlimo į Marcinkonis iš minėtosios Merkinės bažnyčios.

Antai Marcinkonių bažnyčios Šv. Roko paveikslo⁶⁴ apačioje išliko įrašas, skelbiantis, kad paveikslas skirtas 1710 m. pastatytam Merkinės bažnyčios altoriui. Dailėtyrininkas Saulius Mikėnas spėjo, kad apnykęs senas paveikslas apie 1856 m. buvo atkeltas į Marcinkonių bažnyčią, o Merkinės bažnyčiai skirta jo kopija, tapyta P. Kondrackio (P. Kądracki)⁶⁵. 1830 m. Merkinės bažnyčios vizitacijoje rašoma, kad Šv. Roko altoriuje kabo ant drobės tapytas pustrėčios uolekties ilgio geros tapybos paveikslas, kurio spalvos dėl senumo jau išblukę⁶⁶. Toks pats likimas turbūt ištiko ir Šv. Antano paveikslą: 1701 m. sukurtas originalas nukeliavo į Marcinkonių bažnyčią, o Merkinėje liko P. Kondrackio nutapyta kopija⁶⁷. 1856 m. Merkinės bažnyčios vizitacijoje minima, kad P. Kondrackis 1856 m. nukopijavo Šv. Roko, Šv. Onos ir Šv. Antano paveikslus⁶⁸. Tų pačių šventųjų paveiksłai su nuoroda „senas“ figūruoja 1888 ir 1895 m. Marcinkonių bažnyčios inventoriuose⁶⁹, todėl mažai abejonių, kad jie atvežti iš Merkinės po 1878 m. Marcinkonių šventovės gaisro.

Keblesnė 1888 ir 1895 m. Marcinkonių bažnyčios inventoriuose įrašytų dviejų senų Šv. Onos paveikslų padėtis. Bažnyčių inventoriuose ne visada apibūdinamas šios šventosios atvaizdų siužetas, dažnai jie, kaip ir šiuo atveju, tevdinami Šv. Onos paveikslais. Beveik neabejotina, kad ant lentos tapytasis senasis atvaizdas – Šv. Onos, pačios trečiosios, paveikslas, dabar saugomas LNM. Tačiau kokios ikonografijos buvo ant drobės tapytasis atvaizdas ir iš kur jis atkeliavo? Remdamasi bažnyčios inventorinio duomenimis, Svetlana Poligienė teigia, kad dabartinis šoninio Merkinės altoriaus paveikslas „Šv. Ona (Marijos auklėjimas)“ pakeitė Merkinės bažnyčios altoriuje buvusį to paties siužeto (gal pavadinimo? – *L. B.-K.*) paveikslą, datuojamą 1890 metais⁷⁰.

⁶⁴ Dar sovietmečiu sudarytame Istorijos ir kultūros sąrašė įrašytas tarp vietinės reikšmės dailės paminklų (šifras DV 3368).

⁶⁵ *Kultūros paminklų enciklopedija* 1998: 251, 260.

⁶⁶ ... „ale przye starosci juz Farby zlazle“, žr. Merkinės parapiinės bažnyčios vizitacija, 1830 m. *LVIA*. F. 694. Ap. 1. B. 3823. L. 20V–21. Tą patį inventorių, tik su mažiau gramatinių klaidų, žr. *LVIA*. F. 69. Ap. 1. B. 3817.

⁶⁷ *Kultūros paminklų enciklopedija* 1998: 260. Senasis Merkinės bažnyčios Šv. Antano paveikslo kūrinio šifras respublikinės reikšmės dailės paminklų sąrašė – DR 1156, dab. Kultūros vertybių registre – K257. 1830 m. Merkinės bažnyčios vizitacijoje rašoma, kad Šv. Antano altoriuje kabo ant drobės tapytas, 2,5 uolekties dydžio geros tapybos Šv. Antano paveikslas (*LVIA*. F. 694. Ap. 1. B. 3823. L. 20v). Norint nustatyti, ar iš tiesų į Marcinkonis pakliuvęs senas Šv. Antano paveikslas, minimas 1888 m. inventoriuje, yra P. Kondrackio tapytos kopijos originalas, reikia išsamesnės analizės.

⁶⁸ J. Reitelaičio Merkinės bažnyčios inventorių nuorašai. *LMA VB RS*. F. 136. B. 10. L. 29. Po altorių aprašymo pastabose pažymima: „Obrazy św. Rocha i św. Anny i św. Antoniego nanowo przemalowane 1856 roku. Penzel P. Kondrackiego“.

⁶⁹ Marcinkonių bažnyčios inventorių, 1888 m. *LVIA*. F. 604. Ap. 4. B. 5920. L. 14a; Marcinkonių filijos vizitacija, 1895 m. *LVIA*. F. 694. Ap. 1. B. 3924. L. 4 A.

⁷⁰ Poligienė 2006: 182; Šv. Onos (Marijos auklėjimo) paveikslo nuotrauka Šv. Onos altoriuje, žr. S. Kiškis. Šis tas iš Merkinės praecities, 1984 (mašiniškis). *LMAVB RS*. F. 29. B. 1057. L. 34a.

Kur dingo P. Kondrackio tapytas Šv. Onos paveikslas, lieka neaišku, bet tai jau kito tyrimo tema.

Analizuojamas LNM paveikslas, dydžiu tinkantis altoriui, galėjo būti Merkinės parapijos bažnyčios Šv. Onos altoriaus apatiniaame tarpsnyje iki 1856 m., kol čia atsirado naujas P. Kondrackio tapytas šios šventosios paveikslas. O viršutiniame altoriaus tarpsnyje nuo senų laikų buvęs Čenstakavos Dievo Motinos paveikslas⁷¹ dėl tapataus stiliaus ir auksuoto fono su juo turėjo sudaryti darnų duetą. Šv. Onos, pačios trečiosios, paveikslas galėjo būti pakeistas dėl prastesnės būklės arba dėl to, kad norėta kitokio siužeto perteikimo: XIX a. populiariesnis tapo šv. Onos, mokančios Švč. Mergelę Mariją, vaizdavimas.

Pažvelkime, kokie paveiksliukai puošė Merkinės bažnyčios Šv. Onos altorių ir kaip nuo XVII vidurio iki 1856 m. inventoriuose apibūdintas Šv. Onos paveikslas.

Merkinės parapiinė bažnyčia – viena seniausių buvusioje Vilniaus vyskupijoje, pastatyta galbūt Jogailos. Nėra išlikę duomenų apie šios bažnyčios XVI–XVII a. pirmosios pusės interjerą. Merkinės bažnyčios istoriją tyrinėjęs Stasys Kiškis teigia, kad bažnyčia XVII a. buvo du kartus rekonstruota, antrąkart – Mykolo Paco lėšomis po 1655–1661 m. švedų invazijos ir karo su rusais⁷². Skelbiamos įvairios Šv. Onos altoriaus Merkinės bažnyčioje įrengimo datos: jis datuojamas XVII a. 5–7-uoju dešimtmečiu⁷³, 1663–1675 m.⁷⁴ ar XVII a. antrąja puse⁷⁵. Visgi yra duomenų, kad pirmasis Šv. Onos titulo altorius iškilo anksčiau, dar iki 1630 metų. 1820 m. inventoriuje rašoma, kad 1630 m. Merkinės burmistras Tomas Skaševskis Karlovičius (Tomasz Skaszewski Karłowicz) įsteigė Šv. Petro ir Pauliaus vardo altariją, palikdamas tris tūkstančius kapų lietuviškų grašių ir paremdamas tą sumą Kampų dvaru. Altarija neturėjo atskiro altaristos, jo pareigas iš pradžių atliko klebonas Petras Romulevičius, laikydamas po dvejas Mišias per savaitę už geradarius Tomą ir Oną Karlovičius prie altarijai paskirto Šv. Onos altoriaus⁷⁶. Kadaisė Merkinės bažnyčioje veikė Šv. Onos titulo altarija. Nors XIX a. Merkinės bažnyčios inventoriuose apie tai nerašoma, duomenų apie šios altarijos steigimą ir kitas detales aptinkame Vilniaus vyskupijos kanceliarijos 1839 m. sudarytame Merkinės bažnyčios dokumentų sąrašė, kuriame įregistruotas „Šv. Onos altarijos įsteigimo nuorašas, 1635 m.“ ir „Dokumentas dėl vieno margo šienavimo Šv. Onos altarijos naudai, 1648 m.“⁷⁷ Su šios altarijos pavadinimu sietina ir 1856 m. Merkinės bažnyčios inventoriuje minima parapijai priklausiusi Šv. Onos pieva⁷⁸.

71 Stankevičienė 2003: 118–119.

72 Kiškis 1984: 17.

73 Poligienė 2006: 183.

74 Stankevičienė 2003: 118–119.

75 Matušakaitė 1998: 71.

76 1820 m. Merkinės parapiinės bažnyčios vizitacija. *LVTI*. F. 694. Ap. 1. B. 4019. L. 462a; J. Reitelaičio Merkinės bažnyčios inventorių nuorašai. *LMAVB RS*. F. 136. B. 10. L. 14.

77 Šie dokumentai buvo išsiųsti saugoti į Vyskupijos archyvą (Kiškis 1984: 168–169).

78 Ten pat: 156.

Ankstyviausiai išlikęs fragmentiškas apie 1675 m. sudarytas Merkinės parapiinės bažnyčios inventorių šiek tiek atskleidžia, kaip atrodė to meto bažnyčios interjeras⁷⁹. Inventoriaus pradžioje nurodyta 1663 m. data, jis įsegtas tarp Vilniaus vyskupijos vizitacijos 1662–1675 m. bylų. Merkinės bažnyčia aprašyta ne anksčiau kaip 1675 m., nes 1674 ir 1675 m. suregistruoti geradarių dovanoti votai Švč. Mergelės Marijos paveikslui. Minima, kad priešų sugriautą bažnyčią „restauravo“, didijį altorių ir „pusvargonius“ pastatė LDK didysis etmonas ir Vilniaus vaivada⁸⁰, sprendžiant iš istorinio konteksto – Mykolas Kazimieras Pacas (dokumente asmenvardžiai neįrašyti), minėtas pareigybes ėjęs 1666 12 21–1682 04 04⁸¹. Šiame dokumente rašoma apie neįvardyto titulo didijį, klebono (nuo 1663 m.) Adomo Giedraičio atnaujintą, taip pat Švč. Mergelės Marijos ir Šv. Onos brolijos altorius. Šv. Petro ir Povilo altarija neminima, tačiau pirmą kartą rašoma apie brolijai (Šv. Onos) priklausiusį Šv. Onos paveikslą, kuris turėjo būti tikinčiųjų gerbiamas, nes ant jo kabėjo keturi votai: krikščioninį siuvelio (siuvinėtojo?) darbo įrėmintą (Dievo) avinėlį dovanojęs Merkinės burmistras Lebedys (Liebiedz)⁸², sidabrinę plokštelę ir šilkinę virvę paveikslui – Merkinės pirklys Simonas, kitą sidabrinę plokštelę su Čenstakavos Švč. Mergelės Marijos atvaizdu – Merkinės suolininkas Janas Wilkevičius (Jan Wilkiewicz), o švino (alavo?) plokštelę – Merkinės vaitas Telatavičius (Telatowicz)⁸³. Šv. Onos paveikslo siužetas ir vaizdas neaprašyti, bet pridurta, kad virš jo pakabintas Čenstakavos (Marijos) paveikslėlis (*obrazik*)⁸⁴. Vadinas, Šv. Onos paveikslas (*obraz*) buvo didesnis už „paveikslėlį“ ir kabėjo žemiau – taigi pirmajame altoriaus tarpсныje. Minimas inventorių liudija brolijos rūpestį savo altoriumi, kuriam buvo įgytas antepedijus, staltiesė, varpelis, tabino arnotas su auksinėmis gėlėmis, to paties audinio stula, manipulis, o minėtas burmistras Lebedys buvo dovanojęs sidabrinį kryžių⁸⁵.

Nors nesurasta tiesioginių Šv. Onos brolijos steigimą ir altoriaus įrengimą įamžinančių dokumentų, tad ir šių įvykių datų, aptarti duomenys leidžia teigti, kad Šv. Onos altorius pastatytas iki 1630 metų. Be to, išaiškėjo, kad ir Šv. Onos altarija buvo įsteigta iki 1635 metų. Tad ar negali būti, kad ji ir Šv. Petro ir Pauliaus (menama?) altarija, kuriai buvo priskirtas Šv. Onos altorius, yra tas pats darinys? Kada įsteigta su šiuo altoriumi siejama Šv. Onos brolija, lieka neaišku, tačiau po XVII a. vidurio karo ar bent jau prieš 1675 m. ji tikrai veikė. Dabar LNM saugomas Šv. Onos ir perstatytame altoriuje tebesąs Čenstakavos Švč. Mergelės Marijos paveikslai pirmą

79 Merkinės bažnyčios inventorių, apie 1675 m. *LVI A. F. 694. Ap. 1. B. 3970. L. 161–163v.* Už šią nuorodą nuoširdžiai dėkoju Gabijai Surdokaitei.

80 Merkinės bažnyčios inventorių, apie 1675 m. *LVI A. F. 694. Ap. 1. B. 3970. L. 161–161v.*

81 *Urządniccy centralni* 1994: 43.

82 *LVI A. F. 694. Ap. 1. B. 3970. L. 161v.*

83 *LVI A. F. 694. Ap. 1. B. 3970. L. 162v.*

84 Ten pat.

85 „*Krzyz drugi mniejszy, który wazy grzywen 2 y trzy skoyza*“ (*LVI A. F. 694. Ap. 1. B. 3970. L. 161, 162–163*).

kartą paminėti apie 1675 m. surašytame inventoriuje, tačiau kada jie tiksliai buvo sukurti ir kada pateko į altorių, nepaiškęjo.

Tyrimą apskundino tai, kad nepavyko aptikti XVIII a. Merkinės parapijos šventovės turto aprašų. Žinių apie Šv. Onos altorių esama XIX a. inventoriuose. Vyskupo Stanislovo Bogužo Siestrencevičiaus įsakymu Merkinės bažnyčia ir parapija 1824 m. buvo perduota dominikonams ir jiems priklausė iki 1831 m.⁸⁶, kai po sukilimo visi vienuoliai buvo areštuoti ir pėsti nuvaryti į Vilnių, o parapinė mokykla uždaryta. Informatyvioje 1830 m. vizitacijoje altoriai apibūdinami gana plačiai: nurodomas ne tik kai kurių paveikslų dydis, būklė, bet ir tai, kurie paveikslo paveikslai į parapinę bažnyčią pateko iš Merkinės dominikonų šventovės. Keturtoju numeriu įrašytas Šv. Onos altorius, o jame – **ant drobės** tapytas Šv. Onos paveikslas, daugiau kaip uolekties aukščio, geros tapybos („Obraz tego oltarza, ma długosci więcey Łokcia Ręki dobrey i Sam dobry w oltarzu“). Šio paveikslo šonuose buvę šv. Jono evangelisto ir šv. Kazimiero medinės statulos ant pjedestalų, altoriaus viršuje – Čenstakavos Švč. Mergelės Marijos atvaizdas, virš jo – medinis auksuotas šv. Arkangelas Mykolas, altoriaus šonai buvę drožti, auksuoti⁸⁷. Šv. Onos altoriuje nebuvo iš Merkinės dominikonų ir iš anksčiau uždarytos jėzuitų bažnyčios patekusių atvaizdų. Apie paveikslą rašyta ir 1835 metais⁸⁸.

Apie nuo seno gyvuojantį šv. Onos kultą Merkinės bažnyčioje liudija su šia šventąja siejamos iškilmės: 1835 m. inventoriuje įrašyta Šv. Onos šventė (atlaidai?) liepos 26 d. ir Šv. Onos „ketvirčiai“ (kiekvienam metų ketvirčiui brolijoms skiriami atlaidai), švenčiami kitą dieną po Kalėdų, Velykų ir Sekminių⁸⁹. 1895 m. tebeminimos Šv. Onos ir „ketvirčių“ (kitą dieną po Velykų ir Sekminių) šventės⁹⁰, o 1911 m. Šv. Onos iškilmės jau tiesiogiai įvardytos atlaidais⁹¹.

Didžiausią painiavą kelia tai, kad Šv. Onos altoriuje kaboję Šv. Onos ir Čenstakavos paveikslo XIX a. Merkinės parapijos bažnyčios inventoriuose įvardijami kaip tapyti ant drobės. R. Stankevičienės nuomone, Čenstakavos paveikslo atveju klaida galėjo įsivelti perrašinėjant iš senesnių inventorių ar nežvelgiant aukštai pakabinto paveikslo medžiagos⁹². Iš tiesų 1835–1856 m. Merkinės inventoriuose pažodžiui kartojamas visas tekstas⁹³, tad manoma, kad panašiai galėjo būti suklysta ir dėl Šv. Onos paveikslo.

86 Kiškis 1984: L. 36.

87 Merkinės bažnyčios vizitacijos aktas, 1895 m. *LVI A*. F. 694. Ap. 1. B. 3823. L. 20–20 v; Tą pačią vizitaciją, tik su mažiau gramatinių klaidų, žr. *LVI A*. F. 694. Ap. 1. B. 3817.

88 J. Reitelaičio Merkinės bažnyčios inventorių nuorašai. *LMAVB RS*. F. 136. B. 10. L. 2.

89 J. Reitelaičio Merkinės bažnyčios inventorių nuorašai. *LMAVB RS*. F. 136. B. 10. L. 15.

90 Merkinės bažnyčios vizitacijos aktas, 1895 m. *LVI A*. F. 694. Ap. 1. B. 3925. L. 4v.

91 Kiškis 1984: 94.

92 *KPC Duomenų skyrius*. Kultūros vertybės K 11 dosjė, III. 15.

93 Kiškis 1984: 154–157.

Išvados

Šv. Onos kulto pradžia XIV a. LDK sietina su Pranciškonų ordino misijomis Lietuvoje ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio dvaru. Šventosios kultas LDK suaktyvėja XV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje, kai sparčiai daugėja šv. Onos titulu pavadintų bažnyčių bei altarijų Vilniaus ir Žemaičių vyskupijose, steigiamos pirmosios Šv. Onos brolijos. Labai mažai šv. Onos atvaizdų išliko iš ankstyviausiojo laikotarpio. Seniausi pavyzdžiai randami XV a. pabaigos – XVI a. pirmosios pusės kokliuose, XVI a. dokumentuose teaptikta duomenų apie kelis paveikslus. XVII a. šaltiniai mini daugiau šv. Onos atvaizdų, Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų bažnyčių altorius tuomet neretai puošė šv. Onos, pačios trečiosios, ikonografinio tipo paveikslai.

Straipsnyje analizuojamas mažai kam žinomas į LNM iš Marcinkonių bažnyčios patekęs Šv. Onos, pačios trečiosios, paveikslas. Remiantis jo ikonografija, stiliumi, restauravimo tyrimais ir analogijomis su išlikusiais tos pačios ikonografijos pavyzdžiais, daroma išvada, kad LNM paveikslas sukurtas XVII a. pirmojoje pusėje. Palyginus aptariamąjį Šv. Onos paveikslą su panašaus stiliaus Merkinės bažnyčios Čenstakavos Švč. Mergelės Marijos paveikslu, peršasi išvada, kad juos sukūrė tas pats profesionalus XVII a. II–III ketvirtį dirbęs LDK regioninės mokyklos dailininkas arba du bendradarbiavę meistras. Kūrinio stiliuje išvengiama bizantinės tradicijos, viduramžių ir potridentinės katalikiškosios dailės poveikio sampyna. Beveik neabejojama, kad abu paveiksai kadaise, o veikiausiai ir nuo pat jų sukūrimo, buvo tame pačiame Šv. Onos titulo altoriuje Merkinės Švč. Mergelės Ėmimo į dangų bažnyčioje, bet tam galutinai pagrįsti dar trūksta istorinių duomenų. Remiantis fragmentiškai išlikusiais faktais, nustatyta, kad šis iki 1630 m. iškilęs altorius priklausė iki 1635 m. įkurtai Šv. Onos altarijai (tapatintinai su 1630 m. įsteigta Šv. Petro ir Pauliaus titulo altarija) ir ne vėliau nei XVII a. III ketvirtį įsteigta Šv. Onos brolijai.

Gauta 2011 01 10

Parengta 2011 02 07

Santrumpos

KAKA – Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas

LMAVB RS – Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius

LNM – Lietuvos nacionalinis muziejus

LVIA – Lietuvos valstybės istorijos archyvas

VUB RS – Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius

Literatūros ir šaltinių sąrašas

1. Adomonis, T. Lietuvos gotikos skulptūra. *Dailėtyra*. Vilnius: Vaga, 1987. 81–94.
2. Levi d'Ancona, M. *The Iconography of the Immaculate Conception in the Middle Ages and the Early Renaissance*. New York: College Art Association of America, 1957.
3. Bertašius, M. Kauno koklių dekoras. *Darbai ir dienos*. 2001. 26: 37–46.
4. Bulota, A.; Benys, L. *Šventųjų gyvenimai*. Lietuvos katalikų kalendorius. Kaunas, 1994.

5. Drėma, V. *Vilniaus Šv. Jono bažnyčia*. Vilnius: R. Paknio leidykla, 1997.
6. *Encyclopedia of Saints*. Ed. C. Jöckle. London: Parkgate, 1997. 34–36.
7. Gohr, S. Anna Selbdritt. *Die Gottesmutter: Marienbild im Rheinland und Westfalen*. Vol. 2. Ed. L. Küppers. Recklinghausen, 1971. 243–254.
8. Jovaiša, L. Krikšto vardai XVII a. pirmos pusės Lietuvoje. *Šventieji vyrai, šventosios moterys. Šventųjų gerbimas LDK XV–XVII a.* Sud. M. Paknys. Vilnius: Aidai, 2005. 147–184.
9. Jovaiša, L. Bažnyčios reformos (1553–1655). *Krikščionybė Lietuvoje istorija*. Sud. V. Ališauskas. Vilnius: Aidai, 2006. 149–163.
10. Kantak, K. *Bernardyni Polscy*. T. 1. Lwov, 1933.
11. Kirschbaum, E. *Lexicon der Christlichen Ikonographie*. Vol. 5. Ed. W. Braunfels. Freiburg in Breisgau, 1974. 168–192.
12. Kleinschmidt, B. *Die heilige Anna. Ihre Verehrung in Geschichte, Kunst und Volkstum*. Düsseldorf, 1930.
13. *Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva*. T. 2. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998.
14. Kuncevičius, A.; Tautavičius, A.; Urbanavičius, V. Archeologiniai tyrimai. *Vilniaus Žemutinės pilies rūmai. 1989 metų tyrimai*. T. 2. Sud. V. Urbanavičius. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1991.
15. Kurisoo, M. Sancta Anna ora pro nobis. Images and veneration of St Anne in Medieval Livonia. *Acta Historiae Artium Balticae*. 2007. 2: 18–34.
16. *Lietuvos vienuolynų dailė*. Parodos katalogas 1998–2000. Vilnius: R. Paknio leidykla, 1998.
17. Liškevičienė, J. Penkių Kristaus žaidžų brolijos meninis palikimas. *Kuriantis protas brangesnis nei turtai...* Sud. G. Mickūnaitė. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009. 95–109.
18. Luchtanienė, D. Archeologiniai tyrinėjimai Vilniuje, Šv. Ignoto g. 9. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2002 metais*. Vilnius: Diemedžio leidykla, 2005. 216–218.
19. Maniurka, P. P. *Mater Matris Domini: Święta Anna Samotrzcę w Gotyckiej rzeźbie Śląskiej*. Opole: WT UO, 1997.
20. Martinaitienė, G. M. II. 5. Arnotas. *Lietuvos sakralinė dailė. XI–XX a. pradžia*. Lietuvos tūkstantmečio programos ir Jubiliejinių 2000 metų parodos „Krikščionybė Lietuvos mene“ katalogas. T. 3: *Bažnytinė tekstilė. XV–XX a. pradžia*. Sud. G. Marija Martinaitienė, E. Pinkutė. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2004. 143–144.
21. Matušakaitė, M. *Senoji medžio skulptūra ir dekoratyvinė drožyba Lietuvoje*. Vilnius: Baltos lankos, 1998.
22. Matušakaitė, M. *Apranga XVI–XVIII a. Lietuvoje*. Vilnius: Aidai, 2003.
23. Matušakaitė, M. *Lietuvos skulptūra iki XVII a. vidurio*. Vilnius: Aidai, 2007.
24. Nixon, V. *Mary's Mother: Saint Anne in Late Medieval Europe*. University Park: Pennsylvania State University Press, 2004.
25. Paknys, M. Šventųjų kultai LDK XV–XVII a. pradžioje. *Šventieji vyrai, šventosios moterys. Šventųjų gerbimas LDK XV–XVII a.* Sud. M. Paknys, Vilnius: Aidai, 2005. 15–102.
26. Panavaitė, D. XVI–XVII a. ant lentų tapytų paveikslų tapybos technikos kai kurie aspektai. *Kultūros paminklai*. 2000. 6: 126–141.
27. Pivoriūnaitė, J. Vilniaus Šv. Onos brolija ir socialinė jos sudėtis XVI a. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*. 2000. 16: 117–126.
28. Poligienė, S. Merkinės Švč. Mergelės Ėmimo į dangų bažnyčia. *Kaišiadorių vyskupija ir jos sakralinis paveldas*. Vilnius: Savastis, 2006. 180–185.
29. Ramonienė, D. Baroko tapybos pavyzdžiai Alsėdžių Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčioje. *Alsėdžiai. Žemaičių praeitis*. T. 10. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002. 83–88.
30. Ramonienė, D. Sakralinė tapyba. *Tytuvėnų bernardinų bažnyčia ir vienuolynas*. Sud. D. Klajumienė. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2004.
31. Stankevičienė, R. Dail. Rimkevičius Jokūbas. *Lietuvos dailininkų žodynas*. T. 1.: *XVI–XVIII a.* Sud. A. Paluišytė. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2005. 226–227.
32. Stankevičienė, R. Kai kurie Lietuvos XVII–XIX a. religinės dailės sąlyčio su Europos krikščioniškąja kultūra aspektai. *Europos dailė. Lietuviškieji variantai*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1994. 155–156.
33. Stankevičienė, R. Čenstakavos Švč. Mergelės Marijos paveikslas: kultas ir kartotės Lietuvoje. *Pirmavaizdis ir kartotė. Vaizdinių transformacijos tyrimai*. Sud. M. Iršėnas, G. Surdokaitė. Acta Academiae Artium Vilmensis. 35. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2004. 61–78.

34. Stankevičienė, R. Švč. Mergelė Marija su kūdikiu (Čenstakavos Švč. Mergelė Marija). *Lietuvos sakralinė dailė XI–XX a. pradžia*. Lietuvos tūkstantmečio programos ir Jubiliejinių 2000 metų parodos „Krikščionybė Lietuvos mene“ katalogas. T. 1: *Tapyba, skulptūra, grafika. XIV–XX a. pradžia*. Sud. D. Tarandaitė. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2003. 118–119.
35. Šinkūnaitė, L. Kauno Šv. Jurgio Kankinio bernardinų bažnyčia: interjero įrangos kaita ir raida. *Lietuvos dailė europiniame kontekste*. Acta Academiae Artium Vilmensis. 5. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1995. 53–77.
36. Šinkūnaitė, L. *XVII a. Lietuvos portretas*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2000.
37. *Urządnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku*. Kórnik: Biblioteka kórnicka, 1994.
38. Vaišnora, J. *Marijos garbinimas Lietuvoje*. Roma, 1958.
39. Vaišnora, J. Šv. Onos brolija Lietuvoje. *Aidai*. 1957. 3: 137–138.
40. Vaišvilaitė, I. Šventoji šeima. *Kultūros barai*. 1990. 2: 63–65.
41. Vasilūnienė, D. Paveikslas „Šv. Ona, pati trečioji“ su aptaisais. *Prienių Kristaus Apsireiškimo bažnyčia: architektūra ir sakralinės dailės vertybės*. Vilnius: Savastis, 2002. 42–46.
42. Žilėnas, V. Ekspoziciniai iš bažnyčių. *Kultūros barai*. 1989. 9: 53–56.

Lijana Birškytė-Klimienė

One of the paintings of St. Anne, its context and history

Summary

The article concisely presents the rise of the cult of St. Anne in the GDL in the 14th century and its development in the 15th–16th centuries, because little data about this period survived. Data from the sources of the 17th century show that images of St. Anne were abundant in the churches of Vilnius and Samogitia dioceses.

The biggest part of the article is dedicated to the painting of the Virgin and Child with St. Anne (*Anna Selbdritt* in German), moved to the National Museum of Lithuania from the Marcinkonys church. Based on its iconography, style, investigations for the restoration and analogies with examples of the same iconography, it has been deduced that the painting was created in the 1st half of the 17th century. It is compared with the painting of the Blessed Virgin Mary of Częstochowa from the Merkinė parish church, and an assumption is made that both paintings were created either by the same professional artist from the GDL regional school, who worked in the 2nd and 3rd quarters of the 17th century, or possibly by two collaborating artists. A combination of the Byzantine tradition and the influence of mediaeval and post-trident art is discerned in the style of the work. There is but little doubt that both paintings once were located in the same altar of St. Anne in the Merkinė church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary, but at present the historical data that could substantiate this assertion are insufficient.

KEY WORDS: the altar painting *the Virgin and Child with St. Anne (Anna Selbdritt)*, the cult of St. Anne in the GDL in the 14th–17th centuries, the church art of the GDL of the 16th–17th centuries, the painting *The Virgin and Child*, the painting of the Blessed Virgin Mary of Częstochowa, the National Museum of Lithuania, the Merkinė church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary, the Marcinkonys church of St. Simon and St. Judas the Apostles